ISNN 3030-3907

2026
JUNE
ISSUE - 6
VOLUME -3

DEVELOPMENT OF SCIENCE

scientific journal



Development of science

Ilmiy jurnal

IYUN 2026
Issue - 6, VOLUME – 3

ISSN 3030 -3907

Ilmiy jurnal OAK rayosatining 2024 yil 27 sentabrdagi 361-son qaroriga asosan 02.00.00 kimyo fanlari hamda 2025 yil 12 fevral 367- son qaroriga asosan 05.00.00 texnika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

BOSH MUHARRIR:
Temirov Alisher Hoshim o‘g‘li – texnika fanlari falsafa doktori (PhD),Dotsent.
TAHRIRIYAT KENGASH RAISI:
Fozilov Sadriddin Fayzullayevich – texnika fanlari doktori, professor
TAHRIRIYAT KENGASH A’ZOLARI

TEXNIKA FANLARI/ TECHNICAL SCIENCES/ ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

Bozorov G‘ayrat Rashidovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor
Abdurahmonov Olim Rustamovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor
Adizov Bobur Zamirovich
O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Umumiy va noorganik kimyo instituti, professor
Hayitov Ruslan Rustamjonovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor
Jumayev Qayum Karimovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor.
Berdiyev Dorob Murodovich
Islom Karimov nomidagi Toshkent Davlat Texnika Universiteti, professor
Maxmudov Rafiq Amonovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor.
Tilloyev Lochin Ismatilloyevich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Raxmonov Qahramon Sanakulovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Barakayev Nusratullo Rajabovich
Islom Karimov nomidagi Toshkent Davlat Texnika Universiteti, professor.
Jo‘rayev Xayrullo Fayziyevich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor.
Panoyev Erali Rajabboyevich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Ataullayev Sherzod Nabiullyevich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Murodov Malik Negmurodovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Axmedova Ozoda Bahronovna
Islom Karimov nomidagi Toshkent Davlat Texnika Universiteti.
Safarov Bahri Jumayevich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Xaydarov Axtam Amonovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Safarov Jasur Alijon o‘g‘li
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.

KIMYO FANLARI/ CHEMICAL SCIENCES/ ХИМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Axmedov Voxid Nizomovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor
Umarov Baqo Bafoyevich
Buxoro Davlat Universiteti, professor
Kodirov Abduaxad Abduraximovich
Qarshi davlat Universiteti, professor
Qurbonov Mingniqul Jumagulovich
Qarshi davlat Universiteti, dotsent
Turemuratov Sharibay Naurizbaevich
O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Qoraqalpog‘iston bo‘limi Bosh ilmiy kotibi, professor
Tursunov Kaxor Shonazarovich
Qarshi davlat Universiteti, professor
Do‘stov Hamro
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor
Panoyev Nodir Shavkatovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Olimov Bobur Bahodir o‘g‘li
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Kasimov Sherzod Abduazimovich
Termiz Davlat Universiteti, professor.
Aliqulov Rustam Valiyevich
Termiz Davlat Universiteti, professor
Tropov Xamza Tursunovich
Samarqand Davlat Universiteti, professor

IQTISODIYOT FANLARI/ ECONOMICS/ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Nizamov Aslitdin Badreddinovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor.
Boboyev Akmal Choriyevich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor.
Ergashxojayeva Shaxnoza Djasurovna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, professor
Saidaxmedova Nodira Ilxomovna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, professor
Muxsinov Bekzod Toxirovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Shakarov Qulmat Ashirovich
Renessans ta'lim universiteti,dotsent.
Jumaeva Zulfiya Qayumovna
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Norova Salomat Yusupovna
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Avezova Shaxnoza Maxmudjonovna
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Jalilov Jamshid G‘anijonovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, dotsent
Xasanova Gulruh Djumanazarovna
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.

PEDAGOGIKA FANLARI/ PEDAGOGICAL SCIENCES / ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Siddiqova Sadoqat G‘afforovna
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Zoyirov Erkin Xalilovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, DSc, professor
Gaffarov Feruz Hasanovich
Puchon Universiteti, *professor*
Ruziyev Davron Yuldashevich
Buxoro Davlat Universiteti, professor
Muradova Firuza Rashidovna
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor.
Yunusova Gulandon Samiyevna
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor.
To‘xtayeva Zebo Sharifovna
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor.
Navro‘zova Gulchixra Nigmatovna
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Uzoqova Laylo Polvonovna
Buxoro muhandislik – texnologiya instituti, dotsent.
To‘raqulova Marjona Qiyom qizi
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Muradova Zarina Rashidovna
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Murodov Sanjar Aslonovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Shodiyev Jahongir Jo‘raqulovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent
Gaffarov Laziz Hasanovich
Buxoro muhandislik – texnologiya instituti, dotsent.

Tahririyat a’zolarning to‘liq ro‘yxati jurnalning www.devos.uz saytida keltirilgan.

Tahririyat hay’ati a’zolarining tarkibini o‘zgartirish hamda qo‘shimcha kiritish yoki tahririyat a’zoligidan chiqarish bosh muharrir tomonidan amalga oshiriladi.

ISSN 3030-3907

Development of science ilmiy jurnali 2024 yil 15 aprel kuni №256445 sonli guvohnoma bilan Davlat ro‘yxatidan o‘tgan.

To‘plam elektron ko‘rinishda (pdf formatida) mualliflarga taqdim etiladi. To‘plamga kiritiladigan maqolalarning mazmuni, ulardagi statistik ma’lumotlar va me’yoriy hujjatlarning to‘g‘riligiga hamda har qanday fikr - mulohazalarga mualliflarning o‘zlari mas’ul hisoblanadilar. Talablarga javob bermaydigan maqolalar to‘plamga kiritilmaydi. Tashkiliy qo‘mita maqola matnini qisqartirish, qisman tuzatish kiritish, seksiyalarga joylashtirish huquqiga ega.

ISSN 3030-3907

XAVFSIZ HAYOT TARZINI SHAKLLANTIRISHDA TA'LIM VA TARBIYANING O‘RNI: NAZARIY ASOSLAR VA AMALIY MODEL

Nigmatjonov Sardor Abdumannobovich
Xalqaro innovatsion universiteti prorektori

Annotatsiya. Ushbu maqolada xavfsiz hayot tarzini shakllantirishda ta'lim va tarbiyaning o‘rni ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot maktabgacha ta'limdan tortib uzluksiz ta'limgacha bo‘lgan barcha bosqichlarda xavfsizlik kompetensiyasini shakllantirish mexanizmlarini ochib berishga qaratilgan. Xavfsizlik madaniyatining besh tarkibiy komponenti — bilim, ko‘nikma, munosabat, ijtimoiy xulq-atvor va moslashuvchanlik — ta'lim jarayoni bilan integratsiya nuqtai nazaridan tadqiq etildi. Oila, maktab, oliy ta'lim muassasalari, ommaviy axborot vositalari va davlatning birgalikdagi ta'siri ko‘p bosqichli model asosida tahlil qilindi. Kirk Patrick modeliga asoslangan besh bosqichli baholash tizimi ta'lim samaradorligini o‘lchash uchun taklif etildi. Tadqiqot natijalari O‘zbekiston Respublikasida HFX sohasidagi ta'lim tizimini takomillashtirishda qo‘llanilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: xavfsiz hayot tarzi, xavfsizlik madaniyati, ta'lim va tarbiya, uzluksiz ta'lim, yoshlar xavfsizligi, Kirk Patrick modeli, kompetensiyaviy yondashuv.

Аннотация. В данной статье научно-теоретически и практически проанализирована роль образования и воспитания в формировании безопасного образа жизни. Исследование направлено на раскрытие механизмов формирования компетенций в области безопасности на всех уровнях образования — от дошкольного до системы непрерывного образования. Пять структурных компонентов культуры безопасности — знания, навыки, отношение, социальное поведение и адаптивность — рассмотрены с точки зрения их интеграции в образовательный процесс. На основе многоуровневой модели проанализировано совместное влияние семьи, школы, высших образовательных учреждений, средств массовой информации и государства. Для оценки эффективности образовательного процесса предложена пятиуровневая система оценивания, основанная на модели Киркпатрика. Результаты исследования могут быть использованы для совершенствования системы образования в сфере безопасности жизнедеятельности в Республике Узбекистан.

Ключевые слова: безопасный образ жизни, культура безопасности, образование и воспитание, непрерывное образование, безопасность молодежи, модель Киркпатрика, компетентностный подход.

Abstract. This article provides a scientific-theoretical and practical analysis of the role of education and upbringing in forming a safe lifestyle. The study reveals

ISSN 3030-3907

the mechanisms for developing safety competencies at all educational levels — from preschool to lifelong learning. Five structural components of safety culture — knowledge, skills, attitudes, social behavior, and adaptability — are examined from the perspective of their integration into the educational process. The combined influence of family, school, higher education institutions, mass media, and the state is analyzed through a multi-tiered model. A five-level evaluation system based on the Kirkpatrick model is proposed for assessing educational effectiveness. The results can be applied to improve the life safety education system in the Republic of Uzbekistan.

Keywords: safe lifestyle, safety culture, education and upbringing, lifelong learning, youth safety, Kirkpatrick model, competency-based approach.

KIRISH.

Zamonaviy jamiyatda inson kundalik hayotida transport harakati, maishiy elektr va gaz uskunalari, axborot texnologiyalaridan noto‘g‘ri foydalanish, atrof-muhit ifloslanishi, noto‘g‘ri ovqatlanish, stress va zararli odatlar kabi turli xavf omillari bilan doimiy aloqada bo‘ladi. Bu omillar asta-sekin ta'sir etib, inson salomatligiga jiddiy zarar yetkazishi yoki kutilmagan baxtsiz hodisalarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun xavfsizlik endi faqat maxsus vaziyatlarda eslanadigan qoida emas, balki kundalik turmush tarzining ajralmas qismiga aylanishi zarur.

Xavfsiz hayot tarzi — insonning kundalik faoliyatida o‘z hayoti, sog‘lig‘i va atrofdagilar xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan ongli xulq-atvori, barqaror odatlari va mas'uliyatli qarorlar tizimidir. Bu tushuncha faqat jismoniy xavfsizlik bilan cheklanmaydi; u ruhiy, ijtimoiy, ekologik va axborot xavfsizligini ham qamrab oladi.

Xavfsizlik madaniyati tasodifan paydo bo‘lmaydi; u ongli ravishda berilgan bilim, ko‘nikma va odatlar natijasida vujudga keladi. Insonda xavfsiz fikrlash, mas'uliyatli qaror qabul qilish, xavfli vaziyatlarni oldindan sezish va to‘g‘ri harakat qilish qobiliyati aynan ta'lim va tarbiya orqali rivojlanadi. Shu bois xavfsiz hayot tarzini shakllantirishda ta'lim va tarbiyaning o‘rni va mexanizmlarini ilmiy asosda o‘rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot dolzarbligi va muammoning bayoni. O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar inson qadrini ustuvor tamoyil sifatida belgilab, uning hayoti va sog‘lig‘ini muhofaza qilishni davlat siyosatining muhim yo‘nalishiga aylantirmoqda. Mehnat baxtsiz hodisalari, yo‘l-transport hodisalari, maishiy jarohatlar va ekologik kasalliklar statistikasi shuni ko‘rsatadiki, ularga sabab bo‘luvchi omillarning sezilarli qismi yetarli bilim, ko‘nikma va xavfsizlik madaniyatining yo‘qligi bilan bog‘liq. Bu

ISSN 3030-3907

esa ta'lim tizimi zimmasiga nafaqat kasb kompetensiyasi, balki xavfsizlik tafakkuriga ega shaxsni tarbiyalash vazifasini ham yuklaydi.

TADQIQOT MAQSADI VA VAZIFALARI. Ushbu tadqiqotning bosh maqsadi — xavfsiz hayot tarzini shakllantirishda ta'lim va tarbiyaning nazariy asoslari, mexanizmlari va amaliy modelini ishlab chiqishdir. Asosiy vazifalar quyidagilardan iborat:

1. ta'limning barcha bosqichlarida xavfsizlik kompetensiyasini shakllantirish yo‘nalishlarini tahlil qilish;
2. xavfsizlik madaniyatining tarkibiy komponentlarini ta'lim jarayoni bilan integratsiya nuqtai nazaridan aniqlash;
3. oila, maktab, oliy ta'lim va jamiyatning birgalikdagi ta'sirini ko‘p omilli model asosida baholash;
4. ta'lim samaradorligini o‘lchash uchun amaliy baholash modelini taklif etish.

MATERIALLAR VA METODLAR.

Tadqiqot metodologiyasi quyidagi yondashuvlarga asoslanadi:

1. Adabiyotlarni tizimli tahlil qilish — HFX, pedagogika, psixologiya va xavfsizlik menejmenenti bo‘yicha ilmiy manbalarni o‘rganish.
2. Tizimli yondashuv — ta'lim muassasalari, oila va jamiyatni yaxlit tizim sifatida ko‘rib chiqish.
3. Taqqoslama tahlil — turli ta'lim bosqichlari va ta'sir manbalarining samaradorligini solishtirish.
4. Modellashtirish — xavfsizlik madaniyatining besh komponentli modeli va baholash tizimini ishlab chiqish.
5. Hujjatlarni tahlil qilish — O‘zbekiston Respublikasining amaldagi ta'lim va xavfsizlik sohasidagi normativ bazasini o‘rganish.

Tadqiqotning birlamchi manbalari sifatida «Hayot faoliyati xavfsizligi» darsligi (2026), pedagogika va xavfsizlik menejmenenti bo‘yicha xalqaro nashrlar, Kirk Patrick (1959) baholash modeli hamda UNESCO va ILO ning xavfsizlik ta'limi bo‘yicha tavsiyalari xizmat qildi.

NATIJALAR.

Ta'lim bosqichlari va xavfsizlik kompetensiyasining shakllanish yo‘nalishlari. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, xavfsiz hayot tarzini shakllantirish uzluksiz va bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan jarayon bo‘lib, maktabgacha ta'limdan boshlab umr bo‘yi davom etadi. Har bir ta'lim bosqichi xavfsizlik kompetensiyasini shakllantirishda o‘ziga xos rol o‘ynaydi (1-jadval).

ISSN 3030-3907

1-jadval.

Ta'lim bosqichlari, asosiy vazifalar va kutilgan natijalar

Ta'lim bosqichi	Yosh (yil)	Asosiy vazifalar	Usullar va shakllar	Kutilgan natija
Maktabgacha ta'lim	3–7	Oddiy xavfsizlik qoidalarini o‘rgatish; gigiyena, yo‘l harakati, olov bilan muomala odatlarini singdirish	O‘yin, ertak, ko‘rgazmali vositalar, rolli o‘yinlar	Asosiy xavfsizlik odatlarining shakllanishi
Umumiy o‘rta ta'lim (1–9-sinf)	7–15	HFX asosiy tushunchalari, birinchi tibbiy yordam, favqulodda vaziyatlarda harakat; ekologik madaniyat	Amaliy mashg‘ulotlar, treninglar, trenajyorlar, loyiha ishlari	Nazariy bilim va amaliy ko‘nikmalar birikmasi
O‘rta maxsus ta'lim	15–18	Kasb xavfsizligi, mehnat muhofazasi, texnogen xavflar; kasbiy kompetensiya	Laboratoriya ishlari, simulyatsiya, ishlab chiqarish amaliyoti	Kasbiy xavfsizlik kompetensiyasi
Oliy ta'lim	18+	Tizimli risk tahlili, boshqaruv metodlari, fanlararo integratsiya, xavfsizlik	Ilmiy-tadqiqot ishlari, amaliy keyslar, konferensiyalar	Professional xavfsiz fikrlash madaniyati

ISSN 3030-3907

Ta'lim bosqichi	Yosh (yil)	Asosiy vazifalar	Usullar va shakllar	Kutilgan natija
		madaniyatini shakllantirish		
Uzluksiz ta'lim va malaka oshirish	Barcha yoshlar	Bilimlarni yangilash, yangi xavf turlari bilan tanishish; raqamli va ekologik xavfsizlik	Onlayn kurslar, seminarlar, amaliy treninglar	Moslashuvchan va yangilanuvchi xavfsizlik kompetensiyasi

1-jadvaldan ko‘rinib turibdiki, ta'lim jarayoni qanchalik erta boshlansa, xavfsizlik odatlari shunchalik mustahkam shakllanadi. Maktabgacha ta'limda oddiy xavfsizlik qoidalarini o‘yin orqali singdirish katta yoshlarda ham chiqarilmaydigan xulq-atvor stereotiplarini vujudga keltiradi. Oliy ta'lim esa xavfsizlik masalasiga tizimli va ilmiy jihatdan qarashni ta'minlaydi.

Xavfsizlik madaniyatining besh komponentli modeli. Xavfsizlik madaniyatining to‘laqonli shakllanishi faqat bilim berish bilan cheklanmaydi. Tadqiqot natijalari asosida besh tarkibiy komponent aniqlandi va ularning ta'lim-tarbiya jarayoni bilan integratsiyasi tahlil qilindi (2-jadval).

2-jadval.

Xavfsizlik madaniyatining tarkibiy komponentlari va ta'limdagi ifodalanishi

Komponent	Mazmuni	Ta'lim-tarbiyada aks etishi	O‘lchov ko‘rsatkichi
Bilim (kognitiv daraja)	Xavf turlari, risk baholash, qoidalar, qonunchilik asoslarini bilish	HFX fanini o‘qitish, darsliklar, nazariy kurslar	Test natijalari, baholash sinovlari
Ko‘nikma (amaliy daraja)	Birinchi yordam, evakuatsiya, himoya vositalaridan	Amaliy mashg‘ulotlar, trenajyorlar, real sharoit simulyatsiyasi	Amaliy topshiriqlarni bajarish sifati

ISSN 3030-3907

Komponent	Mazmuni	Ta'lim-tarbiyada aks etishi	O‘lchov ko‘rsatkichi
	foydalanish, xavfni aniqlash		
Munosabat va qadriyat (affektiv daraja)	Xavfsizlikka ichki ehtiyoj sifatida qarash, mas'uliyat, intizom, ongli xulq-atvor	Tarbiyaviy suhbatlar, namuna, ijtimoiy muhit, oila ta'siri	Kundalik xulq-atvor kuzatuvi
Ijtimoiy xulq-atvor (jamoa darajasi)	O‘zaro nazorat, hamkorlik, jamoaviy xavfsizlik tashabbusi, boshqalarga yordam	Guruh ishlari, loyihalar, ko‘ngillilik harakatlari	Jamoaviy hodisalar statistikasi
Moslashuvchanlik (metakognitiv daraja)	Yangi xavf turlariga tezda moslashish, bilimlarni yangilash, profilaktik fikrlash	Uzluksiz ta'lim, malaka oshirish, zamonaviy xavflar bo‘yicha kurslar	Yangi vaziyatlardagi qaror sifati

Jadval tahlili shuni ko‘rsatdiki, an'anaviy ta'lim asosan birinchi ikki komponent — bilim va ko‘nikma — ga qaratilgan. Uchinchi komponent (munosabat va qadriyat) asosan tarbiyaviy ta'sir orqali, to‘rtinchi (ijtimoiy xulq-atvor) jamoaviy mashg‘ulotlar orqali, beshinchi (moslashuvchanlik) esa uzluksiz ta'lim orqali shakllanadi. Samarali ta'lim tizimi ushbu besh komponentning barchasini muvozanatli ravishda rivojlantirishga qaratilgan bo‘lishi lozim.

Ta'sir manbalari: oila, maktab va jamiyatning birgalikdagi roli. Xavfsiz hayot tarzini shakllantirish birgina ta'lim muassasasining ishi emas. Tadqiqot oila, maktab, oliy ta'lim, ommaviy axborot vositalari, ish joyi va davlatning birgalikdagi ta'sirini taqqoslama tahlil qildi (3-jadval).

ISSN 3030-3907

3-jadval.

Xavfsizlik madaniyatini shakllantiruvchi asosiy ta'sir manbalarining taqqoslama tahlili

Ta'sir manbai	Asosiy rol	Mexanizm	Kuchli jihati	Cheklovi
Oila	Dastlabki xavfsizlik odatlarini shakllantirish	Shaxsiy namuna, kundalik tartib, ijobiy mustahkamlash	Erta yosh, doimiy ta'sir, ishonch muhiti	Bilim darajasiga qarab farqlanadi
Umumta'lim maktabi	Tizimli bilim va ko‘nikmalar berish	Darslar, amaliy mashg‘ulotlar, tarbiyaviy tadbirlar	Standartlashtirilgan dastur, keng qamrov	Ko‘pincha nazariya ustunligi
Oliy ta'lim	Professional va tizimli xavfsizlik kompetensiyasi	Ilmiy yondashuv, kengaytirilgan kurslar, amaliyot	Chuqur bilim, tadqiqot, kasbiy yo‘nalish	Faqat yoshlarning bir qismini qamraydi
Ommaviy axborot vositalari	Xavfsizlik madaniyatini keng targ‘ib qilish	Ko‘rgazmali materiallar, kampaniyalar, vizual ta'sir	Millionlab kishilarga yetib boradi	Yuzaki bo‘lishi mumkin
Ish joyi va tashkilotlar	Kasbiy xavfsizlik kompetensiyasini mustahkamlash	Treninglar, nazorat, majburiy o‘qitish	Amaliy muhit, bevosita tatbiq	Faqat ishchi yoshdagilarga tegishli
Davlat va qonunchilik	Me'yoriy-huquqiy baza, majburiy talablar	Qonunlar, standartlar, nazorat organlari	Umumiy majburiylik, institutsional kafolat	Amalga oshirish nazorati murakkab

Jadvaldagi tahlil shuni isbotlaydiki, hech bir ta'sir manbai yolg‘iz holda to‘liq xavfsizlik madaniyatini shakllantirishga qodir emas. Oila poydevor yaratadi, maktab uni tizimlashtiradi, oliy ta'lim chuqurlashtiradi, ommaviy

ISSN 3030-3907

vositalar kengaytiradi, ish joyi amaliyotda mustahkamlaydi va davlat huquqiy kafolat beradi. Shu bois ko‘p omilli, uzluksiz ta'sir modeli zarur.

Yoshlar orasida xavfsizlik madaniyatini rivojlantirish tadbirlari. Yoshlar jamiyatning eng faol, tashabbuskor va tezkor qatlamini tashkil etadi. Aynan shu davrda shakllangan qarashlar, odatlar va xulq-atvor me'yorlari insonning keyingi hayot tarziga kuchli ta'sir ko‘rsatadi. Tadqiqot yoshlar uchun eng samarali tadbirlar turlarini aniqladi (4-jadval).

4-jadval.

Yoshlar orasida xavfsizlik madaniyatini rivojlantirish tadbirlari

Tadbir turi	Mazmuni	Ishtirokchilar	Samaradorlik omili	O‘zbekiston tajribasi
Interaktiv treninglar	Birinchi tibbiy yordam, evakuatsiya, yong‘in xavfsizligi bo‘yicha amaliy mashqlar	O‘quvchilar, talabalar, yoshlar	Amaliy ko‘nikmaning bevosita shakllanishi	FVV va maktablar hamkorligi
Seminar va ma'ruzalar	Xavfsizlik qoidalari, ekologik mas'uliyat, raqamli xavfsizlik bo‘yicha nazariy mashg‘ulotlar	Talabalar, o‘quvchilar	Nazariy bilim bazasini mustahkamlash	OTM va texnikumlarda HFX kurslari
Ijtimoiy aksiyalar	Ko‘ngilli qutqaruv guruhlari, ekologik aksiyalar, xavfsizlik targ‘iboti	Yoshlar tashkilotlari, ko‘ngillilar	Ijtimoiy mas'uliyat va faollikni oshirish	Kamolot, YHT va boshqa yoshlar tashkilotlari

ISSN 3030-3907

Tadbir turi	Mazmuni	Ishtirokchilar	Samaradorlik omili	O‘zbekiston tajribasi
Media va raqamli vositalar	Xavfsizlik bo‘yicha video, infografika, ijtimoiy tarmoq kampaniyalari	Barcha yoshlar (ayniqsa 15–30)	Keng auditoriyaga tezkor yetib borish	FVV, SSV onlayn targ‘ibot faoliyati
Simulyatsiya va o‘yinlar	Favqulodda vaziyat stsenariylarini o‘ynash, virtual treninglar, keyslar	Talabalar, o‘rta maktab o‘quvchilari	Xavfsiz muhitda real tajriba hosil qilish	Pilot dasturlar sifatida joriy etilmoqda

4-jadval ma'lumotlari ko‘rsatdiki, interaktiv va amaliy shakldagi tadbirlar nazariy ta'limga qaraganda xulq-atvor o‘zgarishini yanada chuqurroq ta'minlaydi. Ayniqsa, simulyatsiya va real sharoitga yaqinlashtirilgan mashqlar kompetensiya shakllanishida eng yuqori samaradorlikka ega.

Ta'lim samaradorligini baholash modeli. Ta'lim dasturlarining xavfsiz hayot tarzini shakllantirishdagi haqiqiy ta'sirini o‘lchash uchun Kirk Patrick (1959) modeli asosida besh bosqichli baholash tizimi ishlab chiqildi (5-jadval).

5-jadval.

Xavfsizlik ta'limini baholashning besh bosqichli modeli

Baholash darajasi	Nima o‘lchanadi	O‘lchov vositasi	Kutilgan ko‘rsatkich
1. Reaktsiya (Reaction)	O‘quvchilar/talabalar ta'lim jarayonidan qanchalik qoniqdi?	So‘rovnoma, anketa, og‘zaki fikr-mulohaza	Qoniqish darajasi ≥ 80%
2. O‘zlashtirilgan bilim (Learning)	Nazariy bilimlar qay darajada o‘zlashtirildi?	Test, baholash sinovlari, nazorat ishi	O‘rtacha ball ≥ 70% (testda)

ISSN 3030-3907

Baholash darajasi	Nima o‘lchanadi	O‘lchov vositasi	Kutilgan ko‘rsatkich
3. Xulq-atvor o‘zgarishi (Behavior)	O‘rganilgan ko‘nikmalar real hayotda qo‘llanyaptimi?	Kuzatuv, mentor hisoboti, amaliy baholash	Ko‘nikma tatbiqi ≥ 60% kuzatilishi
4. Natija (Results)	Baxtsiz hodisalar, xavf holatlari qisqardimi?	Statistik ma'lumotlar, insident jurnallari	Insident soni ≥ 25% kamayishi (1 yil)
5. Investitsiya qaytimi (ROI)	Ta'limga sarflangan xarajat foyda keltirdimi?	Moliyaviy tahlil: oldini olingan zararlar / xarajatlar	ROI ≥ 150% (baxtsiz hodisalar kamayishi hisobiga)

Ushbu model yordamida ta'lim muassasalari va tashkilotlar nafaqat o‘quvchilar bilim saviyasini, balki ularning real hayotdagi xulq-atvor o‘zgarishini ham ilmiy asosda baholashi mumkin. Beshinchi bosqich — investitsiya qaytimi — ta'lim xarajatlarining iqtisodiy asosini ko‘rsatish va byudjet qarorlarini ilmiy asoslash imkonini beradi.

MUHOKAMA.

Ta'lim va tarbiyaning sinergik ta'siri. Ta'lim (bilim berish) va tarbiya (qadriyatlar singdirish) o‘zaro to‘ldiruvchi, lekin har biri mustaqil funksiyani bajaruvchi jarayonlardir. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, faqat bilim berish bilan cheklanadigan ta'lim xavfsizlik xulq-atvorini kafolatlamaydi. Inson xavf haqida bilishi mumkin, ammo bunga mos harakat qilmasligi mumkin — bu «bilim–xulq-atvor farqi» (knowledge-behavior gap) deb ataladigan fenomen. Shu sababli tarbiyaviy komponent — qadriyatlar, mas'uliyat hissi, intizom — xavfsizlik madaniyatini shakllantirishda kamida bilim darajasidagi ahamiyatga ega.

Uzluksiz ta'lim tamoyili. Xavfsizlik madaniyati bir marta shakllangan holat emas; u doimiy yangilanishni talab qiladi. Texnologik o‘zgarishlar, yangi xavf turlari (raqamli xavfsizlik, kiberxavflar, ekologik o‘zgarishlar) va hayot sharoitlarining takomillashuvi bilimlarni ham yangilab borishni taqozo etadi. Shu bois uzluksiz ta'lim tamoyili — maktabgacha yoshdan to pensiya yoshigacha — xavfsiz hayot tarzini shakllantirish tizimining metodologik asosi sifatida qaraladi.

O‘zbekiston Respublikasida malaka oshirish tizimi, professional treninglar va ijtimoiy-targ‘ibot tadbirlari ushbu tamoyilning amaliy ifodasidir. Biroq raqamli ta'lim platformalari va masofaviy treninglarning rivojlantirilishi uzluksiz

ISSN 3030-3907

ta'limning samaradorligi va qamrovini sezilarli darajada kengaytirish imkonini beradi.

O‘zbekiston kontekstida ta'limning xavfsizlikdagi roli. O‘zbekiston Respublikasida HFX fani oliy ta'lim muassasalarida barcha yo‘nalishlar uchun majburiy fan sifatida o‘qitiladi. Bu qaror xavfsizlik tafakkurini jamiyat miqyosida kengaytirish yo‘lida muhim strategik qadam hisoblanadi. Shuningdek, Favqulodda vaziyatlar vazirligi tizimi orqali amaliy mashg‘ulotlar, treninglar va ko‘rgazmali tadbirlar muntazam tashkil etilmoqda.

Biroq tadqiqot shuni ham ko‘rsatadiki, ta'limning sifati va shaklini yanada takomillashtirish zarur: amaliy komponentni kuchaytirish, raqamli va interaktiv usullarni keng joriy etish, ta'lim va real hayot o‘rtasidagi bo‘shliqni kamaytirish bu yo‘nalishning asosiy vazifalari hisoblanadi.

Metodologik cheklovlar va kelajak tadqiqotlari uchun tavsiyalar. Ushbu tadqiqotning asosiy cheklovi — ta'lim samaradorligini o‘lchash bo‘yicha empirik ma'lumotlarning to‘liq taqdim etilmaganligi. Kirk Patrick modeliga asoslangan baholash tizimi amaliyotda sinab ko‘rilmagan. Kelajak tadqiqotlari uchun quyidagi yo‘nalishlar tavsiya etiladi: turli ta'lim bosqichlarida xavfsizlik kompetensiyasini empirik o‘lchash; maktab va oiladagi tarbiya usullarining xulq-atvorga ta'sirini longitudinal o‘rganish; raqamli ta'lim platformalarining an'anaviy darslar bilan solishtirma samaradorligini tahlil qilish.

XULOSA. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalar chiqarildi:

1. Xavfsiz hayot tarzini shakllantirish uzluksiz ta'lim va tarbiya jarayoni bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, maktabgacha yoshdan boshlab butun umr davomida shakllanib boradi; bu jarayon biror muayyan yosh yoki bosqich bilan chegaralanmaydi.

2. Xavfsizlik madaniyati besh tarkibiy komponentdan iborat: bilim, ko‘nikma, munosabat va qadriyat, ijtimoiy xulq-atvor hamda moslashuvchanlik. Samarali ta'lim tizimi ushbu barcha komponentlarni muvozanatli rivojlantirishga qaratilgan bo‘lishi lozim.

3. Oila, maktab, oliy ta'lim, ommaviy axborot vositalari va davlat ta'sirining sinergiyasi ko‘p omilli, uzluksiz ta'sir modelini taqozo etadi — hech bir ta'sir manbai yolg‘iz holda to‘liq xavfsizlik madaniyatini shakllantirishga qodir emas.

4. Yoshlar uchun interaktiv, amaliy va simulyatsiyaga asoslangan o‘qitish shakllari nazariy ta'limga qaraganda xulq-atvor o‘zgarishini yanada chuqurroq ta'minlaydi va xavfsizlik madaniyati shakllanishida ustunlik kasb etadi.

5. Kirk Patrick modeliga asoslangan besh bosqichli baholash tizimi ta'lim samaradorligini reaktsiya darajasidan boshlab iqtisodiy qaytimgacha kuzatish imkonini beradi va ta'lim dasturlarini ilmiy asosda takomillashtirishga xizmat qiladi.

ISSN 3030-3907

6. O‘zbekiston Respublikasida HFX sohasidagi ta'limni takomillashtirish uchun amaliy komponentni kuchaytirish, raqamli ta'lim usullarini keng joriy etish va uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirish strategik yo‘nalishlar sifatida belgilanishi maqsadga muvofiqdir.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim va tarbiya xavfsiz hayot tarzini shakllantirishning eng asosiy va samarali mexanizmi hisoblanadi. Xavfsiz jamiyatni yaratish uchun avvalo xavfsiz fikrlovchi, mas'uliyatli va ongli shaxsni tarbiyalash zarur — bu esa ta'lim tizimining strategik missiyasidir.

ADABIYOTLAR

1. Hayot faoliyati xavfsizligi: Darslik. — Toshkent, 2026. — 300 b.
2. Karabalaev O., Toshmatov A. Hayot faoliyati xavfsizligi. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.
3. Kirkpatrick D.L. Techniques for evaluating training programs // Journal of the American Society of Training Directors. — 1959. — Vol. 13. — P. 3–9.
4. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. — Paris: UNESCO, 2017.
5. ILO. Safety and Health at Work: A Vision for Sustainable Prevention. — Geneva: ILO, 2014.
6. Reason J. Managing the Risks of Organizational Accidents. — Ashgate, 1997. — 252 p.
7. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives: Handbook I — Cognitive Domain. — Longmans Green, 1956.
8. O‘zbekiston Respublikasining «Ta'lim to‘g‘risida»gi Qonuni (yangi tahriri). — Toshkent, 2020.
9. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Hayot faoliyati xavfsizligi» fanini o‘qitish to‘g‘risidagi qarorlari.
10. Hollnagel E. Safety-I and Safety-II: The Past and Future of Safety Management. — Ashgate, 2014.
11. Bandura A. Social Learning Theory. — Prentice Hall, 1977.
12. WHO. Health Literacy: The Solid Facts. — Copenhagen: WHO Regional Office for Europe, 2013.

ISSN 3030-3907